

ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ ЗВЕДЕНОГО СЛОВНИКА НАЗВ СУБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

*Вікторія Іващенко,
Наталія Лозова
(Київ–Прилуки, Україна)*

Тематичні групи назв осіб за професією, ремеслом, процесом навчання та виховання, родом діяльності, загальних, неологічних та індивідуально-характеризаційних назв осіб, авторських назв осіб зі значенням збірності, назв осіб-діячів, осіб-виконавців, гендерних неологізмів, новотворів-фемінітивів, агентивно-професійних назв осіб жіночої статі регулярно привертають увагу дослідників (О.Л. Безсонова, Л.П. Жаркова, Т.Г. Дітківська, Л.А. Шкатова, В.Л. Іващенко, Ю.І. Жадько, Ж.А. Закупра, В.Л. Воронцова, В.М. Коломієць, А.М. Архангельська, Г.М. Вокальчук, О.А. Стишов, М.В. Скаб, М.П. Годована та ін.). Однією з перших спроб в українській лексикографії зібрати й систематизувати назви на позначення осіб за видом діяльності є *Словник-довідник назв осіб за видом діяльності* М.П. Годованої (Годована 2009).

До реєстру *Зведеного словника назв суб'єктів культурної діяльності в українській мові* (далі Словник) входить 1692 лексичні одиниці. Групу цих назв у Словнику окреслено за визначеннями понять "суб'єкти культурної діяльності" (фізичні та юридичні особи, які функціонують у сфері культури або реалізують владно-розпорядчі повноваження в цій сфері) (ЗУ 1999) та "суб'єкти діяльності у сфері культури" (фізичні та юридичні особи, що провадять культурну діяльність або реалізують владні повноваження у сфері культури) (ЗУ 2011). Пропонована праця належить до зведених словників, які передбачають систематизацію, упорядкування й точне відтворення лексичних одиниць із покликанням на джерела їх добору. Сьогодні таких словників доволі мало, серед них зокрема *Словник законодавчих та нормативних термінів з охорони праці* О.Л. Проценка (Проценка 2008), *Словник законодавчих і нормативних термінів* М.І. Іншина (Іншин & ін. 2008).

Зведений словник назв суб'єктів культурної діяльності в українській мові – це перша спроба не лише максимально повно зібрати всі визначення назв суб'єктів культурної діяльності (НСКД), засвідчені в українському законодавстві, у загальномовних і фахових лексикографічних працях галузі культури та мистецтва задля формування на перспективу на цій основі термінологічної бази даних у вільному доступі в мережі Інтернет, а й ідеографічно їх систематизувати.

Вивчення лексики як цілісної системи спонукає до практичних спроб організувати певну тематичну групу слів у форматі ідеографічного словника, що є лексикографічним утіленням її ієрархічної класифікації. Проблема тематичної, ідеографічної й концептуальної класифікацій лексичних одиниць та її практичне застосування саме в укладанні відповідних словників є однією з найактуальніших у сучасному мовознавстві насамперед з огляду на таке розмежування: 1) тематична класифікація – організація лексики за тематичними групами на основі її предметної віднесеності за різними критеріями; 2) ідеографічна (поняттєва) класифікація – систематизація лексики за принципом логічного поділу понять на основі родо-видових ознак; 3) концептуальна класифікація – упорядкування системотвірних термінопонять як універсальних наукових концептів, що є феноменами філософського вивчення. Відтак важливо розрізняти словники ідеографічні, тематичні та концептивні, незважаючи на спільну для всіх трьох типів системність у вивченні лексики (зокрема й термінології).

Тематичні словники можуть бути перекладними, вони не ставлять собі за мету подавати детальну інформацію з галузі граматики, як це роблять орфографічні, орфоепічні та інші словники (Костюшко 2003, 271-280). Серед таких словників, виданих в Україні, напр. (Рігер & Демська-Кульчицька 2007; Бутевич & Карпенко 2008; Богуцький 2001; Александровська & ін. 2009; Таранюк & ін. 2008) та ін. Ідеографічними називають словники, в яких лексичний матеріал розміщено "на основі критерію смислової близькості слів" (Морковкин 1970, 71), вони повинні дати можливість підійти до вивчення мови, керуючись ідеями, а не формами (Щерба 1958, 182). У таких словниках невирішеною є проблема представлення полісемічних лексем, коли різні значення того самого слова частіше за все входять до різних семантичних полів (вони представлені в різних частинах словника) (Голуб 2001, 1-5). Спробами в українській лексикографії створити словники ідеографічного типу є, напр. (Дерба 2007; Карпіловська & ін. 2013).

На думку деяких дослідників, сьогодні особливо гостро постає потреба систематизованого опису найважливіших для національної концептосфери концептів, зокрема української культури й упорядкування мовного матеріалу, в якому репрезентовано той чи інший концепт (Надолинська 2010, 274-280). Досі в Україні її частково зреалізовано в монографіях В.І. Кононенка (Кононенко 2004; Кононенко 2008). Сьогодні можна лише прогнозувати виокремлення лінгвоконцептографії, яка в контексті створення словників

концептів тісно пов'язана зі створенням словників стереотипів, символів, образів, констант національної свідомості та опрацюванням їх теоретичних засад (Іващенко 2009, 382-388; Завадська & ін. 2002; Коцура 2002; Жайворонок 2006). Деякі науковці в окремий лексикографічний напрям виділяють концептографію та спеціальну концептографію, головною метою якої, як і термінографії, є створення словників, у яких було б описано й кодифіковано ті одиниці мови науки, що позначають спеціальні поняття (Щербин 2010, 197-199).

Отже, пропонований Словник є зведеним тлумачно-ідеографічного типу, який складається з двох частин: перша – дефінітивно-тлумачна, друга – ідеографічна.

Дефінітивно-тлумачна частина словника – це зібрання законодавчих і наукових дефініцій та філологічних тлумачень НСКД. Реєстрові одиниці цієї частини виділено жирним шрифтом, вони мають наголос, їх упорядковано за абеткою, напр.:

Автодизайнер...

Автор...

Автор друківаних засобів масової інформації...

Автор фільму...

Авторський колектив...

Одиниці реєстру, що позначають спільне поняття, пов'язано перехресними відсиланнями (відсильна формула *див.* + реєстрове слово / словосполучення), напр.:

Авторський колектив *див.* **Колектив авторський.**

У цій частині в словниковій статті після реєстрової одиниці подано дефініцію(іі), засвідчену(і) в українському законодавстві, галузевих словниках культури та мистецтва, а також філологічне(і) тлумачення, зафіксовані в загальнономовних словниках. Більшість реєстрових одиниць мають кілька законодавчих і наукових дефініцій та філологічних тлумачень за різними нормативно-правовими й лексикографічними джерелами, які є репрезентантами або кількох різних значень, або одного лексично неоднорідного значення. Тобто дефінітивно-тлумачна частина розкриває весь діапазон значення реєстрової одиниці, кожне нове значення якої подано за нумерацією 1, 2, 3 і далі залежно від кількості значень, напр.:

Аніматор

1. Митець, який працює над створенням мультиплікаційних фільмів...

2. Кінематографіст, який працює в мультиплікаційному кіно...

Лексичну неоднорідність того самого значення позначено цифрами у дужках: (1), (2), (3) і далі (залежно від кількості його репрезентантів), напр.:

Бандурист

1. (1) Український народний співець-музикант, який супроводжує свій спів на бандурі чи кобзі...

(2) Український народний співець, у минулому найчастіше сліпець-музикант, що акомпанує собі на бандурі. Бандуристи виконували думи, народні пісні тощо...

(3) На Україні з давніх часів – мандрівний народний співець, який акомпанував собі на бандурі й нерідко сам складав пісні та думи; кобзар ...

Після кожної дефініції / тлумачення у круглих дужках подано паспортизацію за джерелом добору у форматі умовного скорочення із зазначенням через кому сторінки й тому, якщо видання має кілька томів. Кожне джерело відмежовано крапкою з комою, напр.:

Акомпаніатор

1. Той, хто акомпанує співцеві, декламаторові тощо (ВТСУМ, с. 17; БСІС, с. 24; СУМ, т. 1, с. 27; СУМ-20, т. 1, с. 154)...

Окрім НСКД чоловічого роду, в пропонованому Словнику зафіксовано й назви жіночих професій, співвідносних із чоловічими. У реєстрі їх подано окремою словниковою статтею із позначкою *жін.*, напр.:

Арфіст ...

Арфістка

жін. до арфіст (СНОВД, с. 14).

У дефініціях / тлумаченнях НСКД відповідні назви жіночого роду лексикографовано так, як у джерелі добору лексичного матеріалу (переважно в круглих дужках поряд із назвами чоловічого роду), напр.:

Вольтижёр

(1) Артист (артистка) цирку, який (яка) виконує складні гімнастичні вправи на коні, що скаче (ДТСТЛ, с. 31)...

Деякі дефініції / тлумачення різняться одним чи кількома словами. Такі слова лексикографовано в квадратних дужках. Відповідно й джерело їх добору подано в квадратних дужках, напр.:

Байка́р

[Складач,] автор байок ([ВТСУМ, с. 56; СУМ, т. 1, с. 90; СУМ-20, т. 1, с. 27]; ДТСТЛ, с. 20).

Різнокореневі синоніми в дефінітивно-тлумачній частині подано за формулою "Те саме, що", напр.:

Антрепренёр

Те саме, що імпресаріо (СНОВД, с. 13).

Застарілі назви – з позначкою *заст.* напр.:

Компанія

заст. Мандрівні театральні трупи, які існували у другій половині XIX ст. (ДТСТЛ, с. 70).

Переносні значення – з позначкою *перен.*, напр.:

Корифей ...

2. ...

(3) *перен.* Провідний, видатний діяч науки, мистецтва тощо (ВТСУМ, с. 575; БСІС, с. 319; СУМ, т. 4, с. 291).

(4) *перен.* Найвизначніший діяч у якій-небудь галузі науки, літератури, мистецтва (ТСУМК, с. 461)...

Розмовні назви – з позначкою *розм.*, напр.:

Кінозірка

розм. Знаменний кіноартист або кіноартистка (ВТСУМ, с. 541; СУМ, т. 4, с. 165).

Деякі реєстрові одиниці мають значення, що не ідентифікують їх як НСКД. Такі значення винесено у зноски, напр.:

Ансамбль¹⁶ ...

Ідеографічна частина словника – це своєрідна мінімодель семантичного простору НСКД в українській мові, який в ідеографічний спосіб подання лексичного матеріалу розкриває лексико-семантичну щільність лексикографованих назв у галузевих і загальномовних словниках та законодавчих текстах, а також відтворює їх реальну системну організацію, що дає підстави констатувати наявність "місць концептуального розриву" (Іващенко 2006) особливо там, де відсутні гіпоніми до певних гіперонімів і навпаки.

¹⁶ 3. (1) Музичний твір або окрема частина його, призначена для одночасного виконання кількома музикантами або співаками (ВТСУМ, с. 32; СУМ, т. 1, с. 48).

(2) Музичний твір або окрема частина його, виконувана кількома музикантами або співаками (СУМ-20, т. 1, с. 220).

4. Спільне виконання музичного твору кількома виконавцями (ЮМСД, с. 13; ЛСДІ, с. 7).

5. (1) Художня узгодженість, злагодженість у виконанні артистами драматичного, музичного тощо твору (ВТСУМ, с. 32; СУМ, т. 1, с. 48; СУМ-20, т. 1, с. 220).

(2) Ладовість та погодженість гри акторів, які сприяють розкриттю задуму сценічного твору, формуванню стильової єдності. В ансамблі виявляється особлива природа театральної дії як мистецтва колективного, так і синтетичного (ДТСТЛ, с. 14).

(3) Злагоджена гра акторів щодо мовної тональності та стильової єдності (ГСМОП, с. 11).

(4) Узгодженість, злагодженість виконання в музиці, хореографії (ЮМСД, с. 13; ЛСДІ, с. 7).

6. (1) Гармонійна єдність у розташуванні та оформленні групи будівель, пам'ятників, зелених насаджень та ін., що становлять єдину архітектурну композицію (ССХТ, с. 16; СУМ, т. 1, с. 48).

(2) Сукупність будівель, споруд тощо, що є частинами одного проекту (в архітектурі, шляховій справі) (СУМ-20, т. 1, с. 220).

7. В образотворчому мистецтві – єдність, злагоджена цілісність художнього твору (ПОМСД, с. 10).

Питання поняттєвої / ідеографічної систематизації лексичних одиниць і досі залишається недостатньо вивченим, хоча багато мовознавців не раз зверталися до нього. Сьогодні немає єдиної методики ідеографічного лексикографування. Одні дослідники вважають, що ідеографія – це системна класифікація лексики в досить узагальненій формі, зручній для представлення смислу слів, а тому основою ідеографічного словника є власне поняття (Караулов 1981). Інші наголошують на тому, що ідеографічна класифікація має підпорядковуватися екстралінгвістичному членуванню світу й будуватися на поняттєво-логічних принципах (Прадід 1997); ґрунтується на поділі слів на групи за поняттями, які вони виражають, здійснюваному або за методом дедуктивної ідеографізації лексики, або індуктивної (Середницька 2008); передбачає визначення ієрархічних (гіперо-гіпонімічних) зв'язків між термінами (Купріянов 2010); орієнтована не тільки на встановлення ієрархічних відношень між термінами, а й виявлення відношень подібності та протиставлення (Краснобаєва-Чорна 2011, 289-298).

У цій частині Словника НСКД розміщено за п'ятьма рівнями концептуалізації (див. Іващенко 2006, 242-245), задля чого використано спеціальну нумерацію: **0.** – 0-й рівень (категорійний); **1.** – 1-й рівень (суперординаційний); **2.** – 2-й рівень (пресуперординаційний); **3.** – 3-й рівень (базовий); **4.** – 4-й рівень (пресубординаційний / спеціалізований); **5.** – 5-й рівень (субординаційний / вузькоспеціалізований). Напр.:

0. Суб'єкт культурної діяльності / суб'єкт діяльності у сфері культури

1. Суб'єкт професійної творчої діяльності

2. професійний творчий колектив...

2. професійний творчий працівник...

3. аматор...

4. антиквар

4. *керівник аматорського [дитячого] колективу...

5. керівник аматорського [дитячого] гуртка

5. керівник аматорської [дитячої] студії (за видами мистецтва, художньої творчості)...

Знаком (*) показано відсутність гіпонімів до певних гіперонімів і навпаки відсутність деяких гіперонімів до чималої кількості гіпонімів.

В ідеографічній частині Словника НСКД категорії **0. Суб'єкти культурної діяльності / суб'єкти діяльності у сфері культури** (за рівневою градацією її позначено цифрою **0.**) розподілено за 16-ма ідеографічними / поняттєвими групами (за рівневою градацією їх позначено цифрою **1.**), наприклад:

1. Суб'єкт авторського права = автор

1. Суб'єкт архітектурної діяльності

1. Суб'єкт = діяч (у галузі культури)

1. Суб'єкт = майстер; син. митець
1. Суб'єкт = *працівник / робітник (у галузі культури та мистецтва) та ін.

Багатозначні терміни, підпорядковані різним гіперонімам, подано за формулами: *див. також тут* + цифрове(і) позначення рівня(ів) концептуалізації (якщо назву лексикографовано в тій самій ідеографічній групі) і *див. також* + цифрове(і) позначення рівня(ів) концептуалізації (якщо назву лексикографовано в іншій ідеографічній групі), напр.:

4. камерний дует *див. також тут* 3. камерний ансамбль
4. група *див. також* 1. суб'єкт = *творчий колектив, громадське об'єднання, група виконавців.

Назви чоловічого й жіночого роду, зафіксовані в галузевих і загальномовних словниках, подано через дві скісні //, напр.:

2. гуморист // гумористка...

Біля термінів, яких не вдалося знайти в українських словниках, проте засвідчених у російських словниках, подано виноски із зазначенням скороченого джерела фіксації, напр.:

3. асистент оператора¹...

У Показчику зібрано НСКД в алфавітному порядку.

Отже, сподіваємося, що словник буде корисним для працівників галузі культури та мистецтва, а також для мовознавців, які вивчають семантику лексичних одиниць та шукають нові рішення в лексикографуванні мовного матеріалу. Перспективою подальших досліджень стане створення на основі такого Словника електронної бази даних НСКД.

Александровська, А. & ін. (Укл.), Кохан, В.В. (Ред.) (2009), Тематичний словник-довідник з соціології, Чернівецький національний університет, Чернівці.

Богущий, К.І. (2001), Українсько-англійський тематичний словник, Криниця, Київ.

Бутевич, В. & Карпенко, В. (Укл.) (2008), Українсько-польський тематичний словник = Українсько-polski słownik tematyczny, Видавець Вадим Карпенко, Київ.

Годована, М.П. (2009), Словник-довідник назв осіб за видом діяльності, Наукова думка, Київ.

Голуб, В.І. (2001), "Проблема відображення системної організації лексикону в рамках алфавітної лексикографії", Вісник Запорізького державного університету, No. 4, сс. 1-5.

Дерба, С.М. (2007), Словник з української термінології прикладної (комп'ютерної) лінгвістики, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", Київ.

Жайворонок, В.В. (2006), Знаки української етнокультури, Довіра, Київ.

Завадська, В. & ін., Таланчук, О. (Заг. ред.) (2002), 100 найвідоміших образів української міфології, Орфей, Київ.

Іващенко, В.Л. (2006), Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології), Видавничий дім Дмитра Бураго, Київ.

Іващенко, В.Л. (2009), "Лінгвоконцептологія і термінознавство (аналітичний огляд)", Мовні і концептуальні картини світу, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ, Вип. 26, Ч. 1, сс. 382-388.

Іншин М.І. & та ін. (Укл.) (2008), Словник законодавчих і нормативних термінів, "Правова єдність", Всеукраїнська асоціація видавців, Київ.

Караулов, Ю.Н. (1981), Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка, Наука, Москва.

Карпіловська, Є.А. & ін. (Укл.), Карпіловська, Є.А. (Відп. ред.) (2013), Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики, ТОВ "КММ", Київ.

Кононенко, В. (2004), Концепти українського дискурсу, Плай, Київ, Івано-Франківськ.

Кононенко, В. (2008), Мова у контексті культури, Плай, Київ, Івано-Франківськ.

Костюшко, О. (2003), "Тематичні словники у сучасній слов'янській лексикографії", Проблеми слов'янознавства, No. 53, сс. 271-280.

Коцура, В.П. & ін. (Заг. ред.) (2002), Словник символів України, Міленіум, Київ.

Краснобаєва-Чорна, Ж. (2011), "Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови", Лінгвістичні студії, Вип. 22, сс. 289-298.

Курп'янов, С.В. (2010), "Ідеографічна класифікація галузевої лексики як параметр структури електронного словника (на прикладі гідротурбінної термінології)", Вісник Харківського національного університету. Серія: Філологія, No. 910, Вип. 60, Ч. 1, сс. 323-326.

Морковкин, В.В. (1970), Идеографические словари, Издательство Московского университета, Москва.

Надолинська, А. (2010), "Словник концептів української культури як ключова проблема навчальної лексикографії", Вісник Львівського університету: Серія філологічна, Вип. 50, сс. 274-280.

Прадід Ю.Ф. (1997), Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень), Сімферополь, Київ.

Проценко, О.Л. (Укл.) (2008), Словник законодавчих та нормативних термінів з охорони праці, УБС НБУ, Київ.

Рігер, Я. & Демська-Кульчицька, О. (2007), Українсько-польський тематичний словник = Słownik tematyczny ukraińsko-polski, Видавництво Українського Католицького Університету, Львів.

Середницька, А.Я. (2008), "Метод відбору реєстрових одиниць ідеографічного словника дієслів переміщення української мови", Вісник Національного університету "Львівська політехніка", No. 620 "Проблеми української термінології", сс. 156-159.

Таранюк, В. & Карпенко, В. (Укл.), Стоянов, І. (Ред.) (2008), Українсько-болгарський тематичний словник, Видавець Карпенко В. М., Київ.

Щерба, Л.В. (1958), "Опыт общей теории лексикографии", в Щерба, Л.В., Избранные работы по языкознанию и фонетике, Издательство Ленинградского университета, Ленинград, Т. 1, сс. 54-91.

Щербин, В.К. (2010), "Истоки русской концептографии", Язык как система и деятельность, Материалы научной конференции, посвященной 85-летию со дня рождения Ю.А. Гвоздарева, Издательство НМЦ «ЛОГОС», Роснов-н/Дону, сс. 197-199.

ЗУ – Закон України "Про культуру" (1999), режим доступу: www.irf.kiev.ua/old-side/ukr/programs/culture/1999/project.htm#2.

ЗУ – Закон України "Про культуру" (2011), Відомості Верховної Ради України, № 24, Ст. 168, режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.